

МАТЕРІЯЛИ, ТВОРЧІ ПОРТРЕТИ

Ольга Шуміліна

КОМПОЗИТОР МАКСИМ БЕРЕЗОВСЬКИЙ: ОГЛЯД ПРИЖИТТЄВИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІЯЛІВ (до 270-річчя від дня народження)

Про життя і творчість видатного українського композитора Максима Созонтовича Березовського (1745–1777) нині існує більше загадок, ніж підтверджених фактів. Навіть рік народження М. Березовського, що подається в усіх біографіях митця і є приводом для написання цієї ювілейної статті, не має документальних підтверджень. Усі відомі на сьогодні прижиттєві матеріяли – укази, розписки, листи, записи, заяви, протоколи, тогочасні друковані лібретто і повідомлення у пресі, датовані музичні рукописи та ін. – були виявлені у другій половині ХХ ст. й оприлюднювалися у публікаціях науковців (Юрій Келдиш, Марина Рыцарева, Мстислав Юрченко та ін.¹). Як документальні свідчення подій життєвого і творчого шляху М. Березовського, вони почасти спростовують деякі загальновідомі, але не завжди правдиві факти його біографії, що поширюються від публікацій ХІХ століття (митр. Євгенія Болховітінова, Нестора Кукольника, Віктора Аскоченського та ін.²).

Метою нашої статті є огляд усіх прижиттєвих матеріялів, пов'язаних з іменем М. Березовського, та вивільнення біографії митця від непідтверджених фактів.

Оскільки біографічних матеріялів є небагато, події деяких періодів досі залишаються незадокументованими. Зокрема, немає жодного документу про український період життя М. Березовського. Загальновідомі факти про народження у Глухові, навчання у глухівській школі церковних півчих та Києво-Могилянській

¹ Витвицький В. *Максим Березовський: Життя і творчість*. – Джерсі Сіті : видавництво М. П. Коць, 1974. – 95 с. (перевидання: Львів : «Логос», 1995. – 111 с.); Келдыш Ю. *Итальянская опера М. Березовского* // Келдыш Ю. *Очерки и исследования по истории русской музыки*. – Москва, 1978. – С. 113–129; Рыцарева М. *Композитор М. С. Березовский: Жизнь и творчество*. – Ленинград : Музыка, 1983. – 144 с.; Рыцарева М. *Максим Березовский: Жизнь и творчество композитора*. – Санкт-Петербург : Композитор – Санкт-Петербург, 2013. – 228 с.; Юрченко М. *Максим Березовський (огляд біографічних матеріялів)* // *Українське музикознавство*. – Вип. 19 – Київ : Музична Україна, 1984. – С. 23–36; Юрченко М. *Максим Березовський в Італії* // *Українська музична спадщина: Статті. Матеріяли. Документи* – Вип. 1 / упоряд. Михайло Степаненко. – Київ : Музична Україна, 1989. – С. 67–79 та ін.

² Болховитинов Е. *Березовский // Друг просвещения*. – 1805. – Июнь. – С. 224–225; Кукольник Н. *Максим Созонтович Березовский* // Кукольник Н. *Сказка за сказкой*. – Санкт-Петербург : Тип. К. Крайя, 1844. – Т. 4. – С. 281–396; Аскоченский В. *Киев с его древнейшим училищем Академиею* : в 2-х ч. – Киев : Университетская тип., 1856. – Ч. 2. – 566 с.; Стешко Ф. *Березовський і Моцарт (з історії української музики ХVІІІ ст.)* // *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі*, т. ІІІ. Прага 1942, с. 357–375 та ін.

академії, службу в капелі гетьмана Кирила Розумовського, який мав резиденцію у Глухові та регулярно відвідував Санкт-Петербург разом із музикантами своєї капели, документально не підтверджуються. Однак безперечно, що до столиці Російської імперії М. Березовський приїхав добре навченим музикантом і в світі високого покровителя, який посприяв подальшому працевлаштуванню талановитого юнака. На українське походження М. Березовського згодом вказує автор опублікованих у 1769 році німецькомовних записок «Відомості про музику в Росії» Якоб Штелін, називаючи його одним з українських композиторів («*Ukrainischen Komponisten*»)³.

Перші документи, безпосередньо пов'язані з іменем М. Березовського, відносяться до петербурзького періоду і засвідчують, що свою придворну музикантську службу він розпочав як оперний співак в Оранієнбаумі у великого князя Петра Федоровича (майбутнього імператора Петра III). 29 червня 1758 року М. Березовського було прийнято у штат придворних служителів на посаду співака, на що вказує запис у бухгалтерській книзі оранієнбаумської домової контори від 26 вересня 1758 року про видачу заробітної платні: «Певчому Максиму Березовському в определенное ему годовое денежное жалование во сто пятьдесят рублей: заслуженного им июня с 29 числа сего году жалования выдано денег двадцать пять рублей восемьдесят две копейки» із припискою «Оные деньги двадцать пять рублей восемьдесят две копейки Максим Березовский принял и росписался»⁴.

Судячи з записів у бухгалтерських книгах і розписок про отримання грошей, М. Березовський служив на цій посаді протягом 1758–1761 років й одержував заробітну платню у розмірі 150 карбованців на рік. Оскільки гроші видавали третиною, усього виявлено таких 10 записів⁵.

Для оперних вистав в Оранієнбаумі в 1765 році було збудовано і відкрито спеціальну сцену – т. зв. Оперний дім. Відповідно до смаків російського імператорського двору і за тогочасною європейською традицією, на його сцені ставилися виключно італійські опери-сегіа, авторами яких були запрошені з Італії композитори, т. зв. «російські італійці» – неаполітанці, венеціанці, флорентійці. Вистави йшли італійською мовою, солісти співали у стилі *bel canto*. З друкованих лібретто маємо відомості, що М. Березовський брав участь як соліст у двох виставах: 1759 року виконував партію Пора в опері Ф. Арайї «Александр в Індії», 1760 – партію Іркана в опері В. Манфредіні «Впізнана Семіраміда». У кожному лібретто навпроти імен цих персонажів вказано «Господин Максим Березовский, в службе Его Импе-

³ Штелін Я. Известия о музыке в России // Якоб Штелін. *Музыка и балет в России XVIII века*; [пер. с нем. и вступ. ст. Б. И. Загурского; под ред. и с предисл. Б. В. Асафьева]. – Ленинград : Тритон, 1935. – С. 59; фотокопію сторінки оригінального німецькомовного видання 1769 року з повідомленням про М. Березовського див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*, вкладка після с. 96.

⁴ РГАДА, ф. 1239, оп. 144/3, № 61550 (Книга прихода и расхода за 1758 г.), арк. 63; фотокопію див.: Рыцарева М. *Композитор М. С. Березовский*. – С. 22.

⁵ РГАДА, ф. 1239, оп. 144/3, № 61550, л. 63; № 61556, л. 7 об., 25 об., 50; № 61569, л. 8, 30, 54; № 61574, л. 8, 40, 68. Поклики на архів, номери справ та аркуші див.: Юрченко М. Максим Березовський (огляд біографічних матеріалів). – С. 27.

раторського Высочества»⁶. Обидві ролі були характерними і потребували від виконавця акторських здібностей. В усіх інших партіях виступали італійські солістки.

Після смерті імператриці Єлизавети М. Березовський разом зі своїм патроном Петром III переїжджає з Оранієнбаума до Санкт-Петербурга, де стає співаком італійської оперної трупи Великого двору (т. зв. «італійської компанії»), а його заробітна платня підвищується до 400 карбованців на рік. Відповідний указ імператор підписує 15 січня 1762 року: «Сего 1762 году в нижеписанных месяцах и числах всемилостивейшее пожаловали <...> певчего Максима Березовского к той же италианской компании певчим же з жалованьем по четьреста рублев <...>»⁷. Після перевороту і вбивства імператора Петра III М. Березовському вдається добитися прихильності Катерини II і залишитися на тій самій посаді: в указі імператриці від 11 серпня 1763 року він, як і раніше, відзначається як «находящийся на службе при дворе Ея Императорского Величества при итальянской компании певчий»⁸. В указі також надається дозвіл на шлюб М. Березовського з фігуранткою (балериною) «італійської компанії» Францею Ібершер, яка також починала свою службу при Малому імператорському дворі в Оранієнбаумі; вінчання відбулося 19 жовтня 1763 року в придворній Конюшинній церкві Санкт-Петербурга⁹.

Отже, на основі документальних відомостей (записів у бухгалтерських книгах про виплату заробітної платні, друкованих оперних лібретто та імператорських указах) чітко встановлюється, що протягом 1758–1763 років М. Березовський служив на посаді співака італійської опери при Малому і Великому російському імператорському дворі.

Аналогічних документів, що вказують на працевлаштування М. Березовського у Придворному хорі, 1763 року перейменованому у Придворну півчу капелу, немає. Однак цей факт вважається аксіоматичним і повторюється з публікації в публікацію. Про зв'язок М. Березовського з Придворною капелю відомо з двох тогочасних друкованих повідомлень, у яких митець характеризується як автор хорових концертів. Так, у «Камер-фур'єрському журналі» зазначено, що 22 серпня 1766 року в Янтарній кімнаті Царськосельського палацу у присутності імператриці Катерини II «для пробы певчими пет был концерт, сочиненный музыкантом Березовским»¹⁰.

У вже згадуваних нами записках Я. Штеліна «Відомості про музику в Росії» (1769), в описі Придворної капели за 1768 рік про М. Березовського повідомлено,

⁶ Метастазіо П. Александр в Индии. Опера. Музыка Ф. Арайи. – Санкт-Петербург, 1759; Метастазіо П. Узнанная Семирамида. Опера. Музыка Б. Манфредини. – Санкт-Петербург, 1760. Фотокопію сторінки лібрето опери «Впізнана Семіраміда» В. Манфредіні з дійовими особами та виконавцями див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*, вкладка після с. 32.

⁷ Именные указы Петра III. – РГИА, ф. 466, оп. 1, № 103, арк. 11; див.: Юрченко М. *Максим Березовский* (огляд). – С. 28.

⁸ Именные указы Екатерины II. – РГИА, ф. 466, оп. 1, № 110, арк. 71; див.: Рыцарева М. *Композитор М. С. Березовский*. – С. 42–43 та вкладка після с. 64 (фотокопія указу).

⁹ ЦГИА СПб, ф. 19, оп. 111 (Метрические книги за 1722–1842 годы), № 54, арк. 181 зв.; див.: Юрченко М. *Максим Березовский* (огляд). – С. 28.

¹⁰ Камер-фурьерский журнал за 1765–1768 годы; див.: Рыцарева М. *Композитор Максим Березовский*. – С. 59.

що він був церковним півчим, а тепер є придворним камерним музикантом, відзначено його надзвичайну обдарованість і музичний смак, а також вказано, що «**в течение нескольких лет** (виділено нами. – О. Ш.) он сочинил для придворной капеллы превосходнейшие церковные концерты с таким вкусом и такой выдающейся гармонизацией, что **исполнение их** (виділено нами. – О. Ш.) вызвало восхищение знатоков и одобрение двора. Главнейшие из них написаны на библейские тексты, большею частью на псалмы Давида, как то: 1) “Господь воцарися в лепоту облечеса”, 2) “Не отверзи мене во время старости”, 3) “Хвалите Господа с небес”, дальше ангельское славословие “Слава в вышних” и амвросианский гимн “Тебе Бога хвалим”»¹¹.

Коментуючи повідомлення Я. Штеліна, яке є головним доказом служби М. Березовського у Придворній капелі, зазначимо, що навряд чи обласканого увагою російських імператорів співака італійської опери із заробітною платнею 400 карбованців на рік було переведено в церковні півчі. Згадувана Я. Штеліним служба М. Березовського на цій посаді не була пов'язана з діяльністю Придворної капелі і тривала до приїзду у столицю Російської імперії, про що Я. Штелін міг дізнатися від самого М. Березовського – вони разом служили у Великого князя Петра Федоровича при Малому імператорському дворі. У Санкт-Петербурзі ж талановитого митця призначили на посаду придворного камерного музиканта з обов'язками виконавця-інструменталіста і композитора. Саме цим можна пояснити композиторські опуси М. Березовського в жанрі хорового концерту і зв'язки з Придворною капелюю, яка, за словами Я. Штеліна, з незмінним успіхом виконувала його твори на особливо урочистих церковних службах, в тому й у присутності імператриці Катерини II, а сам композитор одержував схвальні відгуки від професіоналів.

Наступний блок документів пов'язаний з перебуванням М. Березовського в Італії.

Першим з них є запис в одному з прикордонних рапортів до Колегії іноземних справ Російської імперії за 1679 рік про від'їзд композитора з Петербурга: «26 мая в Вену находящемся тамо полномочному министру князю Голицыну курьером Максим Березовской»¹².

З Відня М. Березовський попрямував до Болоньї для занять з відомим італійським педагогом Джованні Баттіста Мартіні. З листа директора російських імператорських театрів Івана Єлагіна до Дж. Б. Мартіні від 12 лютого 1770 року відомо, що музикант був скерований на навчання дирекцією придворних театрів як театральний урядник і що на той час заняття вже тривали: «Un Musicien de mon pays appartenant aux Spectacles de notre Souveraine dont j'ai l'honneur d'être le Directeur general, me procur la satisfaction de vous écrire ces lignes, c'est le S.r Beresovsky qui est actuellement à Bologne parmi vos Elèves»¹³. Тож служба у Придворній капелі спростовується і цим листом.

¹¹ Штелін Я. *Известия*, с. 59–60; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 54–55.

¹² Рапорты в Коллегию Иностранных дел из Лифляндской Генерал-Губернаторской канцелярии о проезжающих в Россию и отъезжающих за границу разного звания людях. 1769. – АВПР, оп. 64/1, № 1, л. 59; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 94–95.

¹³ «Один музикант з моєї країни, що служить в імператорських театрах, головним управителем яких я маю честь бути, дає мені право написати Вам, це пан Березовський, який вже знаходиться серед Ваших учнів у Болоньї»; див.: Юрченко М. *Максим Березовський в Італії*. – С. 70.

У своїй відповіді від 24 квітня 1770 року авторитетний болонський педагог підтверджує факт занять з М. Березовським і надає своєму підопічному надзвичайно схвальну характеристику: «*Sta il Sig. Massimo tutta la capacità per apprendere l'arte del contrapunto, e rendersi non ordinario compositore di Musica sicchce coltivando egli il suo talento, e comunicandarli io tutti quei pochi lumi, che mi da la mia debole capacità, spero ritornerà, a tempo opportuno in stato die esser contento del lungo viaggio intrapreso e dimora fatta in Bologna*»¹⁴.

Додаткові відомості про болонський період перебування М. Березовського в Італії одержуємо з листа копіюста Антоніо Чіми з Б'єнтіни (Antonio Cima di Bientina) до невстановленого адресата у Болоньї, де йдеться про завершення праці з копіювання 18 псалмів і однієї меси на 8 голосів¹⁵, синьйора М. Березовського¹⁶, які той замовив для оперної співачки Катаріни Брігонци до Флоренції (з К. Брігонци український музикант виступав на сцені Оперного дому в Оранієнбаумі). Лист А. Чіми засвідчує композиторську активність М. Березовського у сфері церковної музики та контакти з представниками італійської музичної культури.

Наступною документально підтвердженою подією італійського періоду життя і творчості М. Березовського є іспит на звання композитора і капельмейстера Болонської філармонічної академії. Про іспит збереглося кілька документів – заява Березовського щодо допуску до іспиту, чернетка й оригінал екзаменаційної роботи, протокол про хід іспиту і результати таємного голосування. Усі документи – від 15 травня 1771 року.

У поданій М. Березовським заяві вказано таке:

«15 Maggio 1771 // <...> Illustrimo Signor Principe e Accademici filarmonici // Massimo Beresovskoy detto Russo desiderando di essere aggregato in gualetà di Compositore e Maestro di Capella dell'Accademia Celeberrima de filarmonici, suplica in Signor Principe, et Accademia de filarmonici di ameterlo all'esperimento, ad aggregazione dell'Accademia. Che della grazia qua deus»¹⁷.

Після написання екзаменаційного завдання – чотириголосої гармонізації *cantus firmus*'у в строгому стилі – та його обговорення комісією, відбулося таємне голосування, за результатами якого М. Березовський отримав одноставну підтримку

¹⁴ «Пан Максим [Березовський] має всі здібності для вивчення мистецтва контрапункту, щоб стати визнаним композитором; якщо він удосконалюватиме свій талант, а я передаватиму йому всі мої знання, сподіваюся, що він, повернувшись, буде задоволений тривалою подорожжю та перебуванням у Болоньї»; див.: Юрченко М. Максим Березовський в Італії. – С. 73, 75. Переклади обох цитованих листів подано у згадуваній книжці В. Витвицького, див.: Витвицький В. *Максим Березовський*. – С. 20–21.

¹⁵ «<...> fatta di copia di 18 salmi el una messa Tutto a 8 in parti <...>»; див.: Юрченко М. Максим Березовський в Італії. – С. 78.

¹⁶ Sig. Berzoschi; там само.

¹⁷ «15 травня 1771 // Вельмишановний синьйор президент і професори Академії // Максим Березовський, на прізвисько Руський, бажаючи бути прийнятим у композитори і капельмейстери найвідомішої філармонічної Академії, просить синьйора президента і членів філармонічної Академії допустити його до іспиту для прийняття в Академію. Во славу Господа»; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 106.

від професорів музики і на підставі цього був прийнятий у число академіків як композитор і капельмейстер¹⁸.

Після успішного завершення навчання М. Березовський покидає Болонью, але залишається в Італії ще на два роки, протягом яких відвідує інші італійські міста, зокрема Пізу, Ліворно, Мілан. Про перебування в Пізі у 1772 році свідчить запис на титульному аркуші рукопису сонати для скрипки і чембало, написаної після отримання звання академіка філармонії: «Sonata per Violino e Cimbalo Dell Sig.^{te} Massimo Beresowskyo Russo Accademico Filarmonico al servizio di S: M: L'Imperatrice di tutti le Russie Piza, 1772»¹⁹.

Відвідування Ліворно і Мілана у наступному 1773 році було пов'язане з постановкою опери «Демофонт». У Ліворно опера була показана під час карнавалу, про що повідомила місцева газета «*Notizie del Mondo*» («Новини світу») у номері від 27 лютого 1773 року: «Серед спектаклів, показаних під час останнього карнавалу, слід особливо відзначити оперу, створену регентом російської капели, що перебуває на службі у її величності імператриці всієї Русі, синьйором Максимом Березовським, який поєднує жвавість і гарний смак з музичним знанням»²⁰. Цей факт підтверджується записами на титульних аркушах чотирьох арій з опери «Демофонт»: «*In Livorno. 1773 [назва арії] Del Sig: Massimo Beresowsky. Russo*».

Про постановку «Демофонта» в Мілані зазначено в огляді міланських театральних вистав за 1773 рік: «*Demoofont, dramma seria. Musica del sig. Maestro Beresowskyo*»²¹. За традицією XVIII століття обов'язки капельмейстера поклалися на автора музики, тож М. Березовський мав відвідати ці обидва міста.

Восени 1773 року М. Березовський повертається до Санкт-Петербурга. Запис про перетин кордону зроблено 19 жовтня 1773 року у рапорті до Колегії іноземних справ: «Из Италии Российский Капельмейстер Максим Березовский и служитель Архип Марков»²². Звертає увагу вказаний у рапорті статус капельмейстера.

Невдовзі після повернення, 17 лютого 1774 року М. Березовський отримав від казначейства Придворної театральної контори заборгованість в заробітній платні за 1772–1773 роки, по 500 карбованців на рік: «по ордеру № 36 компазитеру Березовскому переведены к нему через г-на Маруция за два года жалования – 1000 р.»²³. Виплата грошей Придворною театральною конторою вкотре засвідчує,

¹⁸ Протокол засідання членів Болонської філармонічної академії від 15 травня 1771 р. (фотокопія). – ВМОМК, ф. 96, № 50; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 108–109.

¹⁹ «Соната для скрипки і чембало п[ана] Максима Березовського Руського члена філармонічної академії, що перебуває на службі Ї[ї] В[еличності] Імператриці всієї Русі Піза, 1772».

²⁰ Mooser R.-A. *Annales de la musique et de musiciens en Russie au XVIIIe siècle* : en 3 vol. – Vol. 2. – Genève : Mont-Blanc, 1950. – P. 116.

²¹ «Демофонт. Драма-seria. Музыка п[ана] Маестро Березовського»; див.: Mooser. *Annales de la musique*. – P. 115.

²² Рапорты в Коллегию Иностранных дел из Лифляндской Генерал-Губернаторской канцелярии о проезжающих в Россию и отъезжающих за границу разного звания людях. 1773. – АВПР, оп. 64/1, № 1, л. 115; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 133.

²³ Гроссбух конторы придворного театра. – РГИА, ф. 468, оп. 36, № 440, л. 15; див.: Юрченко М. *Максим Березовский (огляд)*. – С. 31.

що М. Березовський був відісланий на стажування до Італії як театральний службовець.

З тієї самої бухгалтерської книги ми дізнаємося про те, що 6 червня 1774 року у М. Березовського «за генварскую сего года треть жалования вычтено 66 р. 66,5 коп.», а 12 вересня йому «выдано в зачет жалованье 66 р. 66,5 коп.»²⁴. Інших фінансових документів про виплату заробітної платні після повернення з Італії не виявлено.

Ці та інші записи повідомляють про посаду М. Березовського у постіталійський період: у рапорті про перетин кордону вказано, що він є капельмейстер, у бухгалтерській книзі його записано як композитора, в одному з музичних рукописів – як придворного капельмейстера («Обедня на 4 голоса. Бас. Сочинение придворного капельмейстера Максима Березовского»²⁵). І, врешті, покійного М. Березовського вже згадуваний нами директор імператорських театрів Іван Єлагін у записці до театрального казначея Ланга з проханням видати гроші на поховання називає композитором: «Господину Лангу. Композитор Максим Березовский умер сего месяца 24-го дня; заслуженное им жалование следовало б по сей день и выдать, но как по смерти его ничего не осталось, и погresti тело нечем, то извольте ваше высокоблагородие, выдать по 1-е число майя его жалованье придворному певчому Якову Тимченку, записав в расход с распискою. Иван Елагин. Марта 25-го дня 1777 г.»²⁶.

Службові обов'язки придворного капельмейстера полягали у написанні і виконанні музики, яка звучала при дворі, тому М. Березовський у деяких документах іменується композитором. Однак ані твори другого петербурзького періоду, ані місце служби музиканта (у публікаціях вказується Придворна півча капела) з документів того часу нам невідомі. Відсутність записів про отримання грошей, ймовірно, пов'язана з відсутністю постійного місця, і в такому випадку у М. Березовського не було ані матеріального достатку, ані належних умов для творчої самореалізації. Отже, після повернення з Італії кар'єра митця не склалася, але не це стало приводом для самогубства – цей загальновідомий факт біографії композитора документально не підтверджується.

Ми не маємо прижиттєвого портрета М. Березовського, але можемо досить впевнено стверджувати, що після кількох років італійського стажування музикант справляв враження справжнього європейця: він мав поголене обличчя, носив напудрену перуку, одягався у камзол²⁷ і вільно розмовляв італійською мовою. Проте ані європейська зовнішність і манери, ані навченість премудростям гармонії і контрапункту не допомогли йому подолати натовпи музикантів-італійців, які мали привілейоване становище при Російському імператорському дворі, й одержати

²⁴ РГИА, ф. 468, оп. 36, № 440, арк. 28, 51; див.: Юрченко М. Максим Березовський (огляд). – С. 31.

²⁵ ВМОМК, ф. 283, ед. хр. 32; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 193.

²⁶ Книга театральной дирекции. – РГИА, ф. 468, г. 1777, оп. 399/511, № 346, ч. 1, арк. 254; див.: Рыцарева М. *Максим Березовский*. – С. 162.

²⁷ Як зразок такої зовнішності вкажемо на портрет Д. Бортнянського художника М. Бельського, 1788 р. (Третьяковська галерея, Москва).

місце відповідно до свого статусу і таланту, що і привело розчарованого музиканта до передчасної трагічної смерті.

Поза сумнівами, М. Березовський був одним з перших українських музикантів, у творчості якого органічно поєдналися різні галузі професійної діяльності музичного митця XVIII століття – церковний півчий і оперний співак, виконавець-інструменталіст і капельмейстер, автор світської і духовної музики. Особи такого рівня обдарованості й професійного вишколу українська музична культура до того ще не знала.

Використання прижиттєвих документальних матеріалів для реконструкції біографії М. Березовського має на меті позбавити її від усіляких домислів і неправдивих фактів. Сподіваємося, білі плями з часом будуть заповнені, а в публікаціях перестануть поширюватися непідтвержені відомості.

